

SIPOS ANDRÁS

A Fővárosi Levéltár és a kerületi honismereti munka

A levéltár és a honismeret kapcsolatának kérdése első megközelítésben nem tűnik problematikusnak. A városi levéltár, a város élete során keletkezett dokumentumok őrzőhelyeként, a helytörténeti adatok, információk kimeríthetetlen tárházát jelenti az érdeklődőknek. A városrésziük, lakókörnyezetük múltja felé szeretettel forduló lelkes lokálpatriótákban a levéltár elkötelezett és kitartó „híveket”, kutatógárdát remélhet. A tapasztalat szerint azonban az „egymásra találás” nem egyszerű. A levéltár kutatóforgalmában csekély hányadot tesz ki a szorosabb értelemben vett helyismereti kutatás, azaz egyes városrészek, hozzájuk kötődő intézmények, a természetes és épített környezet megismerésére irányuló olyan bűvárkodás, amely nélkülozi a tudományos vagy közvetlen gyakorlati célkitűzést, pusztán a megismerés vágya, a személyes és közösségi múltismeret elmélyítése ösztönzi.

Kétségkívül nem könnyed szórakozást választ, aki lakóhelye múltjához eredeti levéltári dokumentumokon keresztül igyekszik közelebb férközni. Vegyünk egy példát: mit kell tennie annak, aki olyan kézenfekvő kérdésre kíván választ kapni, hogy valamely, mondjuk a 20. század első feléből származó lakóház mikor épült, ki építette, ki tervezte, ki lakott benne? Már a kezdetnél beleütközik abba a nehézségbe, hogy a levéltár az adatokat nem nyilvántartás-szerűen és tematikusan őrzi, hanem az iratokat egykorúan „termelő” és felhalmozó intézmények (személyek) szerint rendezve, lehetőség szerint igazodva az eredeti iratkezelési és irattári rendszerhez. Az építési engedélyek tehát az engedélyezésre illetékes egykori hatóság irataiban találhatóak. Az engedélyezésre benyújtott terveket azonban ma is a központi városházán lévő Fővárosi Önkormányzat Köz-

ponti Műszaki Nyilvántartó és Mérnöki Iroda által kezelt magasépítési tervtárban lehet megtalálni (a század első feléből származókat az 1950 előtti Budapestről). Itt a terveket helyrajzi szám szerint őrzik, tehát elvileg könnyen kereshetők. A betekintésért azonban díjat kell fizetni, szerencse dolga, hogy az itt talált anyag mennyire teljes, és leolvashatók-e róla olyan információk (például iktatószám), amelyek elvezetnek a hozzá kapcsolódó levéltári iratokhoz. Amennyiben a keresés a városházán és a levéltár tervtárában is eredménytelen, az engedélyező hatóság levéltári irataihoz kell fordulni. Itt azonban már nem lehet a címből vagy helyrajzi számból kiindulni, mivel az iratok az évenkénti iktatószámok rendjében fekszenek, a hozzájuk tartozó mutatókönyvekben viszont az engedélyt kérő építető (tulajdonos) neve szerint lehet keresni. A következő elengedhetetlen lépés tehát az egykori tulajdonos nevének megállapítása, amihez a telekkönyvi betétek szolgálnak forrásul. A budai oldal telekkönyvi betétei azonban csak 1921-ig, a pesti oldalé 1926-ig vannak a levéltár őrizetében. Ekkor a betéteket újraserkesztették, és ezek az újraserkesztett betétek, amelyek a ma is használatos telekkönyv közvetlen előzményét képezik, a Fővárosi Kerületek Földhivatalában, meglehetősen nehézkesen hozzáférhető módon, úgynevezett „ősbetétként” fekszenek. (A külső kerületekből, amelyek 1950 előtt nem tartoztak a fővároshoz, levéltárunk csak Újpestről és Rákospalotáról őriz – hiányosan – telekkönyvi betéteket, és ezek nincsenek meg a Földhivatalban sem.) Ha mindezen akadályokon túljutva sikerült a régi tulajdonos(ok) nevét megállapítani, nekieshetünk a mutatókönyveknek. Tudni kell, hogy a fővárosban 1950 előtt az építési engedélyeket nem a kerület, hanem a központi városháza illetékes szerve (tanácsi, illetve 1930-tól polgármesteri ügyosztály) adta ki, tehát a tanácsi/polgármesteri ügyosztályok központi irattárának hatalmas terjedelmű évenkénti mutatóiban kell a keresett nevet kiböngészni. A peremtelepüléseken eltérő a helyzet aszerint, hogy városi vagy községi jogállásban volt az illető helység: községekben a feltesztett járás főszolgabírája volt az engedélyező hatóság. Tisztázni kell tehát a járási beosztást. A megye járásai közül levéltárunkban csak a Központi (1922-ig Kispesti) járás iratai találhatók. Jónéhány, ma Budapesthez tartozó község, melyeknek községi iratait ennél fogva levéltárunk őrzi, más járás kötelékébe tartozott, melyeknek iratai viszont a Pest Megyei Levéltárban vannak. Ha a kutató e problémákat is mind leküzdötte, és megtalálta a megfelelő mutatóban a keresett nevet „ép. eng.” (építési engedély) bejegyzéssel, következhet az irat kikérése, ami után még min-

dig kiderülhet, hogy az az illető személy egy másik ingatlanára vonatkozik, esetleg hiányzik az irat a sorozatból, vagy csupán csatolására utaló térítvény van a helyén. Tehát egyetlen házra vonatkozó alapadatok kikutatása (szerencsétlen esetben) több hetes utánjárásba kerülhet, és ennek végére sem garantálható az eredmény.

Remélem, ezzel a kis ismertetéssel senkinek nem lankasztottam a kutató kedvét, de annyit fontos érzékeltetni, hogy az eredményes levéltárhasználat mindenképpen igényel bizonyos fokú tanulást, ismerkedést, maga a kutatás pedig mindvégig türelmet, kitartást, szorgalmat, és nem utolsó sorban sok időt. A szabadidejünkben, egyéni érdeklődésből kutatók legszámottevőbb csoportját az összefoglaló néven „családkutatók” gyanánt emlegetett, önmagában is sokszínű kör teszi ki. Ismeretes, hogy nem egy (főként nálunk fejlettebb és gazdagabb) országban szinte „tömeges” hobbi a felmenőkre vonatkozó adatok búvárlata, általában a családfa rekonstrukciójának igényével. Ennek az igénynek a terjedése már jól érzékelhető a hazai kutatótermekben is. Nem kevesen vannak, akiknek ez hosszú évekre lekötöttséget nyújtó szenvedélyévé válik, és a kutatás útvesztőiben előrehaladva, valóságos profizmusra tesznek szert ezen a téren. Úgy tűnik, a lakóhelyi, kisközösségi múlt megismerése napjainkban csak kivételes esetben jelent hasonlóan erős motivációt. Ez összefügghet azzal is, hogy míg a családkutatók általában egy kiemelt forrástípus, az anyakönyv nyomvonalán haladhatnak, átfogóbb és összetettebb helytörténeti kérdések megválaszolásához jóval kiterjedtebb forrásismeret és komplexebb megközelítés szükséges. A levéltári anyag nem csak, sőt nem elsősorban (mégoly érdekes) egyedi adataival – sokszor csak információmorzsáival – mond sokat, hanem rendszerében, összefüggéseiben, amit csak a szívós és bizonyos fokú szakmai háttérrel is elsajátító kutatónak „tár fel”. Ez a jövőben sem fog megváltozni, hiszen a dolog természetéből fakad. A fentebb leírt keresési procedúrát azonban számos esetben lerövidítheti majd, ha az informatika lehetőségeivel élve, olyan adatbázisok készülnek az iratokról, amelyek az egyedi tárgyakra (személyekre, helyekre) vonatkozó adatok közvetlen, gyors elérését támogatják. Ez a munka megkezdődött, de hatalmas és igen összetett irattömeg feldolgozásáról lévén szó, nem gyors áttérésre, hanem a lehetőségek állandó, fokozatos bővülésére lehet számítani.

Ez természetesen a levéltár valamennyi használójának javára válik. Mivel szolgálhatjuk célzottan a „civil” helytörténeti kutatókat és szervezeteiket? Az egyik, már kipróbált és jó visszhangot kiváltott út a dokumentu-

mok közvetlen „kézbe adása” forráskiadványok formájában. A levéltár 1999-ben külön sorozatot indított, amely az 1950-ben Nagy-Budapest részévé vált városok és községek ezt megelőző, önálló települési múltjának forrásait kívánja bemutatni. Ezzel a helyi iskolák, önkormányzatok, helytörténeti körök, gyűjtemények munkáját egyaránt segíteni szeretné.

Az egyes kötetek összeállítását hosszas és széles körű gyűjtőmunka előzi meg. A Fővárosi Levéltárban őrzött forrásokon kívül (az egykori helyi önkormányzatok, egyesületek, iskolák iratai) nélkülözhetetlen lelőhely a Pest Megyei Levéltár, hiszen az érintett helységek a vármegye fennhatósága alatt álltak, legfontosabb ügyeikben itt döntöttek. Kutatni szükséges a Magyar Országos Levéltárban, a kormányzati intézményeken kívül a különböző nagyvállalatok, uradalmak, családok hagyatékában, társadalmi szervezetek, politikai pártok irataiban. Fontos, máshonnan nem megszerezhető információkat szolgáltatnak a települések életéről az érintett egyházi levéltárak. Nagymértékben kívánunk támaszkodni a kerületi gyűjteményekben felhalmozott és a kutatók szélesebb köre előtt kevésbé ismert értékes anyagra.

Az összegyűjtött iratoknak természetesen csak töredéke, az egyediségükben is legérdekesebb, legtöbbet mondó darabok férnek bele a kötetekbe, amelyeket egyébként kizárólag eddig nem publikált dokumentumokból igyekszünk összeállítani. (Kivételt csak olyan esetekben teszünk, amikor egy település életének valamely „megkerülhetetlen” mozzanatára egyszerűen nem maradt fenn más kellően beszédes dokumentum, mint amit valamely korábbi kiadványban már közzétettek.) A sorozat ezzel, a helyi érdeklődés kiszolgálásán túl, hozzájárul a történettudomány könnyen hozzáférhető forrásbázisának bővítéséhez is.

Arra törekszünk, hogy kiadványaink egyfajta helytörténeti kézikönyvként is szolgáljanak. A forráskritikai és magyarázó jegyzetekkel ellátott dokumentumokon kívül tartalmazzák a település történetének kronológiáját, a helyi közigazgatás legfontosabb tisztségviselőinek jegyzékét, a fejlődés legfőbb számszerű mutatóit feltáró statisztikai táblázatokat, a helyi sajtóorgánumok jegyzékét, a település történetének válogatott bibliográfiáját. Az egyes kötetek bevezetője összefoglalja a fejlődés fő tendenciáit. A sorozat első darabja Kispest történetéről szólt, azóta az Újpest és Budafok–Tétény históriáját bemutató kötetek jelentek meg. (*Dokumentumok Kispest történetéhez, 1873–1950.* Összeállította, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Szabó Csaba. Bp., 1999. 238 p.; *Dokumentumok Újpest történetéhez, 1840–1949.* Összeállította, szerkesztette és a beve-

zető tanulmányt írta Sipos András, Bp., 2001. 454 p.; *Dokumentumok Budafok–Tétény történetéhez, 1731–1950*. Szerk. Czaga Viktória, Garbóczy László és Szabó Csaba. A dokumentumokat vál. Czaga Viktória és Szabó Csaba. Bp., 2002. 421 p.)

Érdemes megemlíteni, hogy a könyvek finanszírozásában jelentős részt vállaltak a kerületi önkormányzatok. A levéltár ilyen kötetek megjelenítésére a továbbiakban is elsősorban hasonló együttműködés keretében tud vállalkozni. Természetesen ilyen kiadványok nemcsak azon városrészekről készíthetők, amelyek önálló múlttal dicsekedhetnek, hanem „Kis-Budapest” egyes városrészeiről is. Ez persze bizonyos értelemben még kiterjedtebb anyaggyűjtést igényel, hiszen ezek a kerületek a tanácsrendszert megelőzően nem rendelkeztek önkormányzattal (a kerületi előjáróságok lényegében a városháza kihelyezett hivatalai voltak), s így nem keletkezett náluk olyan forráseggyűttes, amely a városrészeire vonatkozó legfontosabb döntéseket – a peremtelepülések képviselőtestületi jegyzőkönyveihez hasonlóan – koncentráltan tartalmazná.

A levéltár 2004-ben átadott új Teve utcai épülete immár megfelelő tárgyi feltételeket biztosít a mélyebben érdeklődőkkel való közvetlenebb kapcsolat ápolásához. Lehetőség van előadások, előadásorozatok szervezésére, akár a levéltár rendezésében, akár úgy, hogy befogadó intézményként a helytörténeti irányultságú civil szervezetek egyfajta központjává, kiemelt találkozási pontjává válik (amint ez megvalósul például a Budapesti História sorozata esetében). Nem csupán az előadóterem áll rendelkezésre, de a kutatóteremnek is van tanfolyamokra, csoportos munkára elkülöníthető része. A jövőben kívánatos lenne a közönség részére – a civil szervezetekkel együttműködve – kutatás-módszertani tanfolyamok, speciális forrásismertető előadások tartása. Nem feltétlenül azal az igénnyel, hogy a résztvevők aktív kutatóvá váljanak. Az ilyen típusú betekintés azoknak is sokat jelent, akik csupán érteni szeretnék, hogyan dolgoznak a kutatók, miképpen születnek meg és értékelendők a könyvekben olvasható kutatási eredmények. Honismeret és levéltár közelebb hozásában fontos partnerek lehetnek az oktatási intézmények is. A tanulók számára a történelem egyebek között éppen a szűkebb környezet történeti változásainak vizsgálatán keresztül tehető élővé. A levéltárat eddig is rendszeresen felkeresték a legkülönbözőbb iskolatípusokból (az általános iskolától az egyetemig) egy-egy „levéltári órára”. Ez azonban a tanulók és iskolák szemszögéből mégiscsak alkalmi kapcsolatot jelent, hiszen szervezett keret nélkül, szinte kizárólag egy-egy lelkes peda-

gógus kezdeményezése nyomán került erre sor. Tapasztalataink szerint már a levéltárral való egyszeri megismerkedés is élményt és teljesen új ismeretet jelent a diákoknak, valamint sokat segít azoknak a köztudományban élő levéltár-képeknek az oldásában, melyek a levéltárban vagy valamiféle misztikus intézményt, titkok tárházát látják, vagy ellenkezőleg, haszontalanná vált régi papírok tárolóhelyét. Talán az iskolákkal való kapcsolatot is a helytörténet révén lehetne előbbé, rendszeresebbé tenni. Elképzelhető lenne például kerületi helytörténeti napok (hetek, hónapok) rendezése a levéltárban az érintett önkormányzatok és civil szervezetek együttműködésével. Ennek keretében kiállítás készülhetne az adott városrészre vonatkozó érdekes iratokból; a levéltári kiállító teremben bemutatkozhatna az adott kerület helytörténeti gyűjteménye. Az előadótérben a kerület történetéhez kapcsolódó előadások zajlanának, és illusztrált kiállítási vezető is megjelenhetne. Ezekre a programokra kifejezetten szervezni lehetne az adott kerület iskolai osztályainak – valamint egyéb érdeklődők csoportjainak – látogatásait. Megfelelő helyi sajtóvilágosság sokat segíthet az érdeklődés felkeltésében, s azok számára is felvillantana az eseményeket, akik személyesen nem tudnak eljutni.

Talán kevésbé tűnik kézenfekvőnek, hogy az „amatőr” helytörténészek és szervezeteik is sokat segíthetnek a levéltárnak. A levéltár illetékességéből a közigazgatás és a közintézmények iratanyagát veszi át. Ezek azonban egyoldalúan, mintegy „hivatali nézőpontból” ábrázolják a település, városrész életét. Sőt, napjainkban – az új kommunikációs technikák elterjedésének következtében is – egyre jellemzőbb a közszféra iratanyagának egyfajta kiüresedése, mind formálisabbá, információszegényebbé válása. A napjainkról a jövőre hagyományozandó forrásanyag életszerűségének, sokrétűségének megőrzése nehezen képzelhető el anélkül, hogy a korábinál nagyobb mértékben és szervezetten gyűjtenénk a tág értelemben vett magán és társadalmi szféra anyagát. Személyi, családi hagyatékok, helyi egyesületek, alapítványok, közhasznú szervezetek, vagy akár politikai pártok helyi szervezeteinek iratai egyaránt számot tartanak érdeklődésünkre. Nem hiányozhatnak a palettáról maguknak a helytörténeti köröknek, kluboknak az iratai sem. E szervezetek tagjai napi munkájuk közben talán nem is gondolnak arra, hogy ennek dokumentációja hasonlóan értékes lehet a kései utódok számára, mint az ő számukra mindenfajta nyom az elődök tevékenységéről. Hangsúlyozni kell azonban, hogy míg a helytörténeti gyűjtemények számára akár egy-egy önmagában álló régi bizonyítvány vagy villamosjegy is érdekes lehet, a le-

véltár számára inkább a valamilyen szempontból egységet képező (egy-egy szervezet, személy tevékenysége során felhalmozott és arról egy s mást el is áruló) *irategyütesek* jelentenek értéket. A levéltárba adás történhet vásárlás (kiemelkedő jelentőségű anyag esetén), ajándékozás vagy letét formájában, utóbbi két esetben az átadó szerződésben feltételeket is kiköthet az anyag kezelésére, kutatására vonatkozóan. A lappangó hagyatékok, irategyütesek felderítésében és levéltárba juttatásában a helytörténészek és az ezzel foglalkozó szervezetek pótolhatatlan segítséget nyújthatnak.